

УДК 94(477.411)"18":614.25]:050

А. Гедьо
М. Мілютін

СМЕРТЬ ЛІКАРЯ: МОРТАЛЬНІ ПРАКТИКИ НА СТОРІНКАХ КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті аналізується інформаційний потенціал періодичних видань Києва кінця ХІХ ст. (в першу чергу газета «Киевлянин») як джерело реконструкції траурних заходів - складника міської повсякденності і сприйняття киянами факту смерті лікарів, медиків і активних громадських діячів - М. Стуковенкова, Є. Афанасьєва, І. Чешихіна у 1897 році. Методологічною основою дослідження окрім загальнонаукових і загальноісторичних методів є пресознавчі методи – контент-аналіз і жанрово-видовий. За їх допомогою встановлено різновиди траурних повідомлень, прослідковано періодичність їх друку, виокремлено поширені лексичні кліше. Доведено, що траурні заходи, присвячені видатним медикам, були складним соціокультурним феноменом, який відображав як загальні тенденції розвитку траурної культури в міському середовищі, так і її специфіку в медичній спільноті.

Опрацювання газетних публікацій кінця ХІХ століття дозволяє зробити висновок про те, що смерть видатних лікарів у Києві була не лише особистою трагедією, а й суспільною подією, яка відображала складні взаємозв'язки між людиною, суспільством та культурою. Публікації в пресі дозволяють реконструювати структуру та зміст траурних заходів, визначити їхню тривалість, коло учасників та символіку. Соціальний статус померлого лікаря впливав на масштабність і урочистість траурних заходів, а також на коло учасників.

Ключові слова: Київ, газети, «Киевлянин», повсякдення, мортальні практики, лікар, смерть, некролог, М. Стуковенков, Є.Афанасьєв, І. Чешихін.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-39-18-28

Ставлення суспільства до смерті та мертвих – це дзеркало його моральних цінностей і світогляду. Смерть близької людини є кризовою ситуацією для родини та соціального оточення небіжчика. У місті ж, де ритуальні практики часто делеговані професійним службам та внаслідок швидкого темпу життя стандартизовані, усвідомлення смерті ускладнюється через мінімізацію прямого контакту з померлим, тому нової актуальності набувають питання мортальних практик в урбанізованому суспільстві.

Лікарі в Києві наприкінці ХІХ ст. були не лише медичними працівниками, а й важливими фігурами громадського життя. Як професіонали вони надавали медичну допомогу населенню, брали активну участь у наукових дослідженнях, викладали в університеті та були членами міської думи. Таким чином, поєднуючи професійну діяльність із громадською, лікарі виступали інтелектуальною елітою міста, впливаючи на різні сфери його життя. Смерть такого лікаря була значною подією, яка відбивалася на сторінках місцевої преси, підтверджуючи важливе місце медиків у суспільстві того часу.

Аналіз газетної періодики, як ключового комунікаційного простору кінця ХІХ ст. дозволяє реконструювати настрої та вподобання читацької аудиторії, ідентифікувати події, які впливали на темпи міського життя, а також дослідити широкий спектр соціально-економічних, релігійних та історичних проблем, що формували міське середовище та менталітет мешканців. До таких важливих подій слід зараховувати і

смерть відомих киян, зокрема лікарів, коли у місті активізувалися короткострокові звичаї і практики, які порушували київську буденність, а отже впливали на сприйняття міста його мешканцями, змінювали його ментальний простір.

У контексті урбаністичних студій на сьогодні, найбільш повним джерелознавчим дослідженням преси Києва є робота О. Левчук «Газетна періодика Києва як джерело дослідження міського повсякдення (1905-1914 рр.):» (Левчук, 2018). Праця Т. Водотики «Історія повсякдення. Київ. Початок ХХ століття» (Водотика, 2020) є актуальним розширенням сучасних киевознавчих студій. Авторка не тільки простежує зміни архітекτονіки міста в умовах індустріалізації, а аналізує діяльність тогочасних міських голів Києва – Василя Проценка і Іполита Дьякова – лікарів за освітою. Прикладом біографічних розвідок про киян-медиків є статті О. Ільїної (Ільїна, 2013), Д. Назаренка (Назаренко, 2021), М. Мілютіна (Мілютін, 2023).

Тема смерті у вітчизняній історіографії репрезентована етнографічними розвідками І. Беньковського «Смерть, погребение и загробная жизнь по понятию и верованию народа» (Беньковский, 1896), Х. Вовка «Студії з етнографії та антропології» (Вовк. 1995), О. Воропая «Звичаї нашого народу» (Воропай, 1958). Широкому колу міждисциплінарних питань присвячена монографія К. Мирончак «Зустріч зі смертю: способи організації життєвого досвіду», де центральним є вплив страху смерті на життя людини та способи його переживання, а також культурологічний і соціально-психологічний виміри смерті. Дослідниця пропонує систему класифікації практик і моделей до яких вдається людина, відчуваючи страх смерті і переживаючи зіткнення з нею у своєму житті (Мирончак, 2020).

Метою дослідження є можливість реконструкції траурних заходів, пов'язаних з смертю лікарів, у контексті міського повсякдення, спираючись на відомості найтиражованішої київської газети «Киевлянин».

Пласт газетної інформації, що стосується теми смерті лікаря можна умовно поділити на: повідомлення про смерть та розклад скорботних заходів; замітки про їх перебіг; некрологи і статті-пошанування.

У 1897 році київське суспільство втратило трьох представників медичної галузі - Михайла Стуковенкова – дерматовенеролога, професора Київського університету; Євгена Афанасьєва – доктора медицини, дійсного статського радника та професора Київського університету; Ізмаїла Чешихіна – першого у Києві гімназичного лікаря, керівника медичної частини амбулаторії Товариства надання допомоги хворим дітям.

Кожного з них забрали хвороби. Ізмаїл Чешихін помер 1 липня 1897 року від грипу. «На початку минулого тижня він застудився і захворів інфлюенцою. Не дивлячись на нездужання, він продовжував відвідувати хворих. Як наслідок такої необережності хвороба ускладнилась грипозним запаленням легенів і звела І.В. Чешихіна в могилу»¹ – повідомляється у некролозі.

Причиною смерті Євгена Афанасьєва 21 лютого 1897 року був нефрит. «Афанасьєв страждав на подагру, напади якої з плином часу посилювалися. Перші ознаки руйнування нирок з'явилися у жовтні минулого року. Для полегшення недугу застосовувалося молочне лікування, adonis і деякі інші медикаменти ... але процес руйнування нирок стрімко розвивався, стан хворого погіршувався і, насамкінець сталося зараження крові продуктами розпаду...»² - повідомляв доктор Косткевич у доповіді на засіданні Товариства київських лікарів.

---

¹ І.В. Чешихин (Некролог). *Киевлянин*. 1897. № 180. 2 липня. С. 1.

² Заседание киевского общества врачей. *Киевлянин*. 1897. № 62. 3 березня. С. 4.

Михайло Стуковенков пішов з життя 2 березня 1897 року. Його смерть вирізнялася не пересічністю обставин, що їй передували. У день кончини 2 березня Михайло Стуковенков був присутній на урочистому засіданні з нагоди відкриття Київського фізико-медичинського товариства, де був обраний головою. «Під час промови проф. М.І. Стуковенков сильно зблід і кашель заважав йому говорити»³. Він залишив зібрання у супроводі кількох колег. Після завершення заходу серед учасників почалися ширитися чутки про смерть професора Стуковенкова: «На жаль ця звістка підтвердилася і голова товариства, котрий ще в 35 на другу звертався з промовою, о 2 години пішов у засвіти»⁴.

З метою інформування широкого загалу про смерть видатних громадян Києва активно використовувалися можливості міської періодики. Газети не лише фіксували факт смерті, а й відтворювали складну систему соціальних ритуалів, пов'язаних із прощанням: публікували некрологи, описували похоронні церемонії та інші меморіальні заходи, тим самим формуючи колективну пам'ять та створюючи образ померлого як знакової постаті для міста.

Перше повідомлення про смерть публікувалося від імені родини померлого або громадської організації до якої він належав. Зазвичай його розміщували на першій сторінці випуску у чорному обрамленні. Такі траурні повідомлення були доволі формальними, проте не позбавленими потрібних для цієї ситуації емоційних зворотів. Структура їх була наступною: хто повідомляє суспільство про смерть: «Надія Олександрівна Афанасьєва з дітьми з душевною скорботою повідомляють...»⁵, у випадку якщо померлий був громадським діячем, окрім родинного повідомлення, могло бути повідомлення від організації: «Комітет Товариства сповіщає про справжню втрату членів і лікарів Товариства і запрошує вшанувати пам'ять покійного присутністю своєю на панахидах і погребінні»⁶. З першої траурної публікації читач дізнавався про розклад жалобних і поховальних заходів.

Некрологи, опубліковані в київській пресі кінця XIX століття, є цінним джерелом для дослідження суспільних практик і культурних традицій того часу. Аналіз цих текстів дозволяє простежити особливості жанру некрологу, його функції в інформаційному просторі міста та особливості оформлення. Публікація некрологу у найближчі дні після смерті мала інформаційну і ритуальну функції. З нього читач дізнавався докладні біографічні відомості про небіжчика – походження, навчання, професійну діяльність, участь в громадському житті. Саме некролог формував у пересічного містянина образ померлого.

Михайло Стуковенков, який походив з династії медиків – батько його був магістром фармації, перші роки своєї кар'єри присвятив військовій медицині у часи російсько-турецької війни 1877-1878 років. «Після взяття Плевена М.І. Стуковенкову була доручена відповідальна посада, керівництво санітарною частиною міста і полоненою армією Османа-паші, а також облаштування шпиталів у Плевні для турок»⁷.

Медик у суспільному житті - це не тільки лікар і педагог, але й громадський діяч, представник влади. Євген Афанасьєв і Михайло Стуковенков займали посади гласних міської думи, і зробили чимало добрих справ для міста. Серед заслуг Євгена Афанасьєва - клопотання щодо міського благоустрою і побудови лікарні для чорноробів: «Необхідність каналізації Є. Афанасьєв обґрунтовував, як єдиний раціональний засіб для оздоровлення

---

³ Открытие Киевского физико-медицинского общества. *Киевлянин*. 1897. № 62. 3 березня. С. 3.

⁴ Там само.

⁵ Евгений Иванович Афанасьев. *Киевлянин*. 1897. № 53. 22 лютого. С. 1.

⁶ Измаил Васильевич Чешихин. *Киевлянин*. 1897. № 180. 2 липня. С.1.

⁷ Професор М.И. Стуковенков (Некролог). *Киевлянин*. 1897. № 62. 3 березня. С. 3.

міста і поліпшення гігієнічно-санітарного становища мешканців. У цьому відношенні кияни особливо зобов'язані покійному»⁸. М. Стуковенков, в свою чергу, в пам'яті киян залишився як активний організатор медичних товариств: «В останні два роки він посилено працював в товаристві боротьби з заразними хворобами, в якості члена ради і товариша голови і організував Фізико-медичне товариство»⁹ – йшлося у некролозі про професора Стуковенкова.

У некролозі Ізмаїлу Чешихіну зазначалося, що він був висококваліфікованим фахівцем у галузі дитячих хвороб. Протягом 35 років він обіймав посаду лікаря 1-ї Київської гімназії, демонструючи відданість педагогічній діяльності. Паралельно І. Чешихін активно займався громадською роботою, будучи членом Київського відділення попечительства імператриці Марії про сліпих. Вагомий внесок він зробив у створення Товариства допомоги хворим дітям, заснованого у 1891 році за його безпосередньої участі. «Своїм розвитком і популярністю серед найбільш бідної частки населення міста товариство найбільш завдячує покійному»¹⁰ - йшлося у некролозі.

Якщо плідна праця на користь суспільства відзначалася державними нагородами, це обов'язково згадувалося в некролозі. Орденами Св. Володимира 4 ст. і Св. Станіслава 2 ст. були нагороджені Михайло Стуковенков і Ізмаїл Чешихін. Крім того, за участь у російсько-турецькій війні 1877-78 рр. М. Стуковенков був відзначений турецьким орденом Меджида 3 класу і Румунським хрестом.

Повертаючись до розкладу траурних заходів, можемо констатувати, що їх перебіг можна укласти в наступну схему: панахиди за місцем проживання, винос небіжчика до місця прощання і власне похорон на кладовищі – усі заходи, від дня смерті до поховання, могли тривати від трьох днів і більше, в залежності від особистих обставин родини померлого.

У випадку М.І. Стуковенкова, від дня кончини 2 березня до похорону 8 березня пройшло шість днів. Така значна затримка пояснювалася відсутністю в Києві найближчих родичів померлого. До приїзду дружини та дочки М.І. Стуковенкова в будинку за адресою Університетський спуск, 11, щоденно відправлялися панахиди. З метою консервації тіла було проведено процедуру бальзамування, в ході якої було встановлено причину смерті – гостра серцева недостатність¹¹.

Детальний опис похоронних заходів можемо прочитати у замітках з типовим заголовками «Виніс тіла...», «Погребіння...».

Процесія перенесення померлого лікаря з помешкання до храму була структурована за певними правилами і включала в себе низку символічних дій. Цей ритуал, що мав урочистий характер, розпочинався коротким заупокійним богослужінням у будинку покійного, яке зазвичай відбувалося за участі значної кількості людей. Участь у процесії брали представники різних соціальних груп: студенти, колеги, шанувальники, родина, а також представники влади та міської інтелігенції. Такий склад учасників свідчив про високий соціальний статус померлого і суспільну значимість події. «Весь Університетський спуск, Бульварна вулиця і Велика Володимирська покрились народом»¹² – на церемонії пам'яті М. Стуковенкова.

На скорботній церемонії пам'яті Є. Афансьєва були присутні київський губернатор, граф О. Ігнат'єв, попечитель Київського навчального округу В. Вельямінов-

---

⁸ Професор Е.І. Афансьєв (Некролог). *Киевлянин*. 1897. № 53. 22 лютого. С. 3

⁹ Професор М.І. Стуковенков (Некролог). *Киевлянин*. 1897. № 62. 3 березня. С. 3.

¹⁰ І.В. Чешихін (Некролог). *Киевлянин*. 1897. № 180. 2 липня. С. 2.

¹¹ Панихида по М.І. Стуковенкову. *Киевлянин*. 1897. № 63. 4 березня С. 2.

¹² Вынос тела профессора М.І. Стуковенкова. *Киевлянин*. 1897. № 67. 8 березня. С. 3.

Зернов, ректор університету Св. Володимира Ф. Фортинський, міський голова С. Сольський, численні колеги лікарі та студенти¹³.

Власне процесія з прахом М. Стуковенкова є показовою для заходів такого характеру: «студенти університету несли кришку гроба; домовину на руках несли до церкви колеги, студенти і родичі покійного. За ними йшла сила силенна людей, погребальна колесниця вся вкрилася вінками, букетами живих квітів і траурними стрічками»¹⁴.

Участь студентів університету можна трактувати як безперервність наукової традиції та шану до померлого вчителя. Наявність численних вінків та квітів свідчили про високий соціальний статус М. Стуковенкова та повагу, яку він користувався серед колег, учнів та громадськості. Образ похоронної колісниці, вкритої квітами та траурними стрічками, відповідав загальноприйнятим похоронним ритуалам того часу і підкреслював урочистий характер прощання. Такий розмах похоронних заходів свідчить про те, що смерть М. Стуковенкова була сприйнята суспільством як значна втрата.

Вінок, як невід'ємний атрибут траурних церемоній кінця ХІХ століття, мав глибоке символічне значення. Він уособлював циклічність життя і смерті, вічну пам'ять про померлого та шану до його земного шляху. Його до гробу могли підносити як особи, з якими спочилого пов'язували якісь відносини, так і організації і товариства до яких був дотичний померлий лікар.

Похорон Євгена Афанасьєва став свідченням широкого кола його професійних та соціальних зв'язків. Вінки, що прикрашали могилу, були піднесені від представників міської адміністрації, Київського університету, медичних товариств, благодійних організацій, а також від відомих меценатів Пелагеї та Ніколи Терещенків. Такий широкий загал учасників похорону підтверджує високий соціальний статус померлого та його значний внесок у розвиток міста. «Всього до гробу було покладено близько тридцяти вінків, і їх довелося розмістити на спеціальну колісницю, що їхала за колісницею з гробом покійного»¹⁵.

Вибір храму для проведення релігійних обрядів мав символічний зміст. Так, Ізмаїл Чешихін, більшу частину своєї професійної діяльності пов'язаний з Першою київською гімназією, був принесений до Свято-Миколаївської гімназійної церкви. Професор Київського університету Михайло Стуковенков до Свято-Володимирської університетської церкви, а Євген Афанасьєв – до Володимирського собору.

Після прибуття траурної процесії до храму відбувалася панахида, яка завершувала перший етап похоронних ритуалів. Зазвичай, на наступний день служилася заупокійна літургія, на яку запрошувалися представники влади, громадські діячі, студенти та родичі покійного. Церемонія прощання, що відбувалася після літургії, могла мати різні формати. Наприклад, у випадку з Євгеном Афанасьєвим вона проходила безпосередньо у храмі, тоді як труна професора Михайла Стуковенкова була встановлена в університетському аванзалі, що підкреслювало його значний внесок у розвиток вищої освіти.

Прощальні промови традиційно містили розгорнуті вступи, насичені емоційно забарвленими епітетами та метафорами, такими як «неочікувана і передчасна смерть», «трагічна подія». Ці мовні звороти використовували для підкреслення гостроти втрати та вираження глибокого суму. Драматизм виступів посилювався використанням пауз, інтонаційних акцентів та навіть переривання мови, що створював ефект щирості та емоційності оратора. Основна увага у прощальних промовах приділялася чеснотам

---

¹³ Вынос тела профессора Евгения Ивановича Афанасьева. *Киевлянин*. 1897. № 55. 24 лютого. С. 2.

¹⁴ Вынос тела профессора М.И. Стуковенкова. *Киевлянин*. 1897. № 67. 8 березня. С. 3.

¹⁵ Вынос тела профессора Евгения Ивановича Афанасьева. *Киевлянин*. 1897. № 55. 24 лютого. С. 2.

померлого та його внеску у розвиток міської громади. Оратори детально описували риси характеру, досягнення та добрі справи покійного, підкреслюючи його позитивний вплив на оточення. Таким чином, похоронна промова виконувала не лише ритуальну функцію, а й мала виховне значення, спонукаючи слухачів до наслідування високих моральних ідеалів.

Важливим аспектом прощальних промов була їх соціальна функція. Вони сприяли консолідації міської громади, підкреслюючи єдність і взаємопідтримку у складні часи. Оратори часто зверталися до загальнолюдських цінностей, використовуючи біблійні цитати та філософські афоризми, аби надати промовам універсального характеру та підкреслювали вічність людського духу. Пафосність і емоційність виступів були спрямовані на створення атмосфери піднесеності та поваги до померлого.

Міський голова Степан Сольський на прощанні з Є. Афанасьєвим, вшанував діяльність покійного на посаді гласного думи, наступними словами: «...в хвилини необхідні ти віддавався цьому служінню усіма силами свого духу...З мужністю героя ти відстоював положення, у доцільності яких для нашого міста ти був впевнений»¹⁶.

Обставини смерті Михайла Івановича Стуковенкова під час урочистого відкриття Фізико-медичного товариства стали предметом численних риторичних інтерпретацій. У прощальних промовах його смерть набула героїчного ореолу, порівнювалася зі смертю воїна на полі бою чи жреця під час священнодійства. Так, у промові, присвяченій його пам'яті, зазначалося: «...серед урочистостей досягнутої справи ти уражений раптовою смертю! ...ти раптово пав, як падає від вражої кулі герой, що підняв переможний прапор на завойованій позиції»¹⁷, «він пав як жрець підчас жертвоприношення»¹⁸. Подібні метафори вказували на спробу підкреслити безмежну відданість М. Стуковенкова науці та громадській справі. Вони також вписувалися в загальний ідеологічний контекст епохи, який ідеалізував фігуру вченого-мученика, що віддав життя за розвиток науки та просвіти.

Професор Павловський, надаючи більш детальний опис останніх хвилин життя свого колеги, підкреслив трагічний контраст між загальними урочистостями і внутрішнім станом вмираючого вченого: «Катастрофа наближалася... Ти довів новому товариству твої вірування, твої принципи, які воно збереже свято...Ти благословив його в нову путь-дорогу...Ти пішов... Там, в коридорі оточений товаришами, ти казав нам: «я помираю», а за стіною лунали оплески твоєї блискучій промові. Як це трагічно, сповнене крижаного жаху у перші хвилини»¹⁹.

Професор Сікорський у своїй прощальній промові торкнувся дуже делікатного і в той же час важливого питання розтину покійного, яке мало не лише наукове, але й символічне значення. «Скромний, бездиханний, але з чесним відкритим обличчям, покійно віддався ти нашому суду; ти показав нам внутрішні органи твого тіла – об'єктивні свитки твого чесно прожитого життя»²⁰. Ці слова підкреслювали, що навіть після смерті людина залишається предметом наукового пізнання. Водночас, акцент на повазі до тіла померлого свідчить про відданість гуманістичним цінностям. Це унаочнює як професійні обов'язки лікаря перепліталися з особистими переживаннями, а медичний акт розтину набував ритуального характеру. Поважне ставлення до померлого колеги, сприйняття його тіла як носія індивідуальної історії були головною ідеєю промови.

---

¹⁶ Погребение профессора Е.И. Афанасьева. *Киевлянин*. 1897. № 56. 25 лютого. С. 3.

¹⁷ Погребение профессора М.И. Стуковенкова. *Киевлянин*. 1897. № 68. 9 березня. С. 4.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само.

У процесі розтину було встановлено, що в часи російсько-турецької війни 1877-1878 рр., М. Стуковенков переніс висипний тиф і дунайську лихоманку, що мало невідворотні наслідки і відбилося на стані його організму. «Після цього ми дивуємося вже не тому, що ти пішов так передчасно, ми дивуємося, як ти міг працювати, несучи в собі хронічний невиліковний недуг»²¹ – підсумував результати розтину Сікорський.

Характерною рисою промов під час похоронних церемоній того періоду було широке використання християнської символіки та біблійних цитат. Оратори часто зверталися до покійного як до «спочилого у Христі брата», закликаючи присутніх до «надгробного ридання» та висловлюючи бажання аби покійний був «вінчаний Господом вінцем нев'янучої слави». У своїх промовах вони цитували Святе Письмо, зокрема Євангеліє від Іоанна (XV:13), де йшлося про найвищий прояв любові – віддання життя за друзів.

Заключна частина промов, як правило, містила традиційні формули прощання, такі як «мир праху твоєму», «вічна пам'ять» та «уклін праху твоєму». Ці стійкі вирази відображали поширені уявлення про загробне життя та місце покійного у релігійній свідомості того часу.

Останнім етапом траурної церемонії була хода до кладовища і власне поховання. За своїм характером вона була подібна до першої ходи від будинку до церкви напередодні. Професора Михайла Стуковенкова поховали на Аскольдовій могилі, лікаря Ізмаїла Чешихіна на Байковому цвинтарі. Професор Євген Афанасьєв знайшов спочинок на кладовищі Видубицького монастиря. Від Володимирського собору процесія з його тілом йшла маршрутом Бібіковський бульвар – Велика Володимирська – Хрещатик – Олександрівська вулиця – повз Лаври до Видубицького монастиря. Заупокійну літію відслужили біля Університету і в монастирі перед спуском в могилу.

У найближчому випуску газет після похорон від імені родини померлого розміщували повідомлення подяки: «Доньки покійного Ізмаїла Васильовича Чешихіна приносять душевну подяку усім товаришам-лікарям, які виявили сердечне відношення до покійного їх батька, друзям і знайомим які вшанували його пам'ять»²². Повідомлення схожого змісту розмістили дружина і донька М. Стуковенкова – Ольга та Єлизавета²³.

Пам'ять про померлого лікаря не помирала разом з ним, а продовжувала жити у міському середовищі. Це увиразнювалося у панахидах з нагоди різниці смерті, про які повідомляли городян на сторінках газет. «У вівторок, 2 вересня, в піврічний день кончини професора Михайла Івановича Стуковенкова буде відслужена панахида на Аскольдовій могилі у 2 години дня»²⁴. Іноді, церква, де проходила панахида набувала символічного значення. Враховуюче те, що Ізмаїл Чешихін був членом Київського відділення попечительства імператриці Марії про сліпих – панахида у сороковий день з дня його відходу відбувалася у церкві Київського училища сліпих²⁵.

Професійні медичні спільноти кінця XIX століття приділяли значну увагу збереженню пам'яті про своїх померлих членів. Свідченням цього є засідання Товариства боротьби з заразними хворобами, на якому було вшановано пам'ять М. Стуковенкова та Є. Афанасьєва. Професори Г. Рейн та М. Бронгаупт у своїх доповідях представили

---

²¹ Там само.

²² Дочери покойного Измаила Васильевича Чешихина... *Киевлянин*. 1897. № 182. 4 липня. С. 1.

²³ Ольга Николаевна и Елизавета Михайловна Скруковенковы... *Киевлянин*. 1897. № 72. 13 березня. С. 1.

²⁴ Во вторник, 2 сентября... *Киевлянин*. 1897. № 72. 13 березня. С. 1

²⁵ Завтра, в сороковой день кончины... *Киевлянин*. 1897. № 72. 13 березня. С. 1

всебічний аналіз наукової та громадської діяльності померлих колег, підкресливши їхній значний вплив на розвиток української медицини²⁶.

24 квітня 1897 р. з доповіддю «Огляд наукової діяльності проф. М.І. Стуковенкова і його клініки» до учасників засідання Фізико-медичного товариства звернувся приват-доцент доктор Нікольський. Він зазначив, що Михайло Стуковенков перший в імперії виявив і описав низку шкірних захворювань: листовідна пухирчатка (*pemphigus foliaceus*), риносклерому (*Rhinosclerome*), грибову інфекцію (*Mycosis fungoides*), саркому Кашоші (*sarcoma pigmentonum Kaposi*). Саме йому належить вдосконалення ртутного методу лікування сифілісу – «головна сутність лікування сифілісу – це введення ртуті в кров, при чому від кількості і швидкості введення ртуті в кров залежить успішність чи неуспішність лікування»²⁷.

Доповідач також зазначив, що впродовж 14 років з 1884 по 1897 рік покійний очолював Київську дерматологічну клініку, яка до його приходу перебувала в скрутному становищі. Результатами його управління стало потужне розширення наукових, клінічних і матеріальних потужностей закладу: «Якісна постановка клінічної справи приваблювала в клініку як велику кількість хворих з найвіддаленіших міст Росії, з найтяжкими і у той самий час цікавими в науковому відношенні формами хвороб, так і велику кількість молодих лікарів...»²⁸. І зрозуміло, що присутність такого науково-клінічного центру в Києві, не могло не вплинути на розвиток дерматологічної галузі: «У цей час в усіх лікарнях існують спеціальні кабінети і прийом означених хворих проводять майже виключно учні покійного професора»²⁹.

Смерть Михайла Стуковенкова призвела до необхідності заміщення вакантних посад як у науковій, так і в адміністративній сферах. Так, на засіданні ради Київського університету С. Томашевський був обраний кандидатом на катедру сифілідології та дерматології. Його обрання, ймовірно, було обумовлене не тільки науковими досягненнями, але й підтримкою впливових колег у науковому товаристві. Паралельно з цим, місце гласного міської думи, яке займав М. Стуковенков, посів М. Сегет, керуючий Товариством взаємного кредиту³⁰.

Висновки

Аналіз газетних публікацій кінця XIX століття дозволяє зробити висновок про те, що смерть видатних лікарів у Києві була не лише трагедією родини, а й суспільною подією, яка відображала складні взаємозв'язки між людиною, суспільством та культурою. Траурні заходи, присвячені цим подіям, були багатограними соціокультурними феноменами, які відображали як загальні тенденції мортальних практик, так і специфічні особливості медичної спільноти.

Газети відігравали важливу роль у формуванні громадської думки, фіксуючи та поширюючи інформацію про траурні заходи. Некрологи та статті-пошанування детально описували життя і досягнення померлого, підкреслюючи його внесок у розвиток медицини та суспільства. Публікації про похоронні церемонії містили інформацію про місце проведення, учасників, ритуали та промови. Прощальні промови відображали ставлення колег, учнів та громадськості до померлого, підкреслюючи його особисті та професійні

---

²⁶ Общее собрание членов Общества для борьбы с заразными болезнями. *Киевлянин*. 1897. № 76. 17 березня. С. 3

²⁷ Обзор научной деятельности проф. М. И. Стуковенкова и его клиники. *Киевлянин*. 1897. № 121. 3 травня. С. 4-5.

²⁸ Обзор научной деятельности проф. М. И. Стуковенкова и его клиники. *Киевлянин*. 1897. № 121. 3 травня. С. 4-5.

²⁹ Там само.

³⁰ На место скончавшагося 2 марта гласного думы... *Киевлянин*. 1897. № 64. 5 березня. С. 4.

якості. Публікації про траурні заходи не просто фіксували факти, а й створювали певний образ ідеального лікаря, визначали норми поведінки в траурних ситуаціях та сприяли консолідації міської громади.

Смерть лікаря в контексті міського повсякдення сприймалася не лише як втрата професіонала, а й як втрата члена громади і викликала широкий резонанс і потребу в колективному вираженні скорботи. Таким чином, смерть лікаря ставала важливим елементом соціальної практики, що відбивалася у міській культурі. Смерть видатного лікаря спричиняла втрату авторитетної фігури в суспільстві та медичній спільноті. Траурні заходи дозволяли висловити скорботу, віддати шану померлому та консолідувати медичну спільноту.

Дослідження мортальних практик кінця XIX століття демонструє, що смерть була не лише біологічним фактом, а й складною соціальною практикою, інтегрованою в міську культуру. Це дозволяє глибше зрозуміти соціальні та культурні процеси того часу, а також сприяє збереженню історичної пам'яті про видатних діячів української медицини.

Бібліографічний список

- Беньковский, И., 1896. Смерть, погребение и загробная жизнь по понятию и верованию народа. *Киевская старина*, 54, с. 229–261.
- Вовк, Х., 1995. *Студії з української етнографії та антропології*. Київ : Мистецтво.
- Водотика, Т., 2020. *Історія повсякдення. Київ. Початок XX століття*. Харків : Фоліо.
- Воропай, О., 1958. *Звичаї нашого народу: етнографічний нарис [у 2 т.]*. Мюнхен : Українське видавництво.
- Ільїна, О., 2013. Науково-освітня та організаційна діяльність професора М. І. Стуковенкова. *Історія науки і техніки* [онлайн]. 3(3), с. 157–165. Доступно: <<https://hst-journal.com/index.php/hst/article/view/359>>
- Левчук, О., 2018. *Газетна періодика Києва як джерело дослідження міського повсякдення (1905-1914 рр.)*. Дисертація. Кандидат історичних наук. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка.
- Мирончак, К., 2020. *Зустріч зі смертю: способи організації життєвого досвіду*. Кропивницький : Імекс-ЛТД.
- Мілютін, М., 2023. Лікарі Києва кінця XIX ст. на сторінках міської періодики: соціальний вимір: Драгоманивські історичні студії: зб. наук. праць молодих істориків, 8(12), с. 114-118.
- Назаренко, Д., 2021. Професор Євген Афанасьєв – видатний клініцист і громадський діяч Києва. *Ukrainian Medical News*, 1, с. 75–76. Доступно: <<https://umv.com.ua/index.php/journal/article/view/293>>

References

- Benkovskiy, Y., 1896. Smert, pohrebenye y zahrobnaia zhyzn po poniatyiu y verovanyiu naroda. [Death, burial and afterlife according to the concept and belief of the people.]. *Kyevskaia staryna*, 54, s. 229–261. (in Russian).
- Ilina, O., 2013. Naukovo-osvitnia ta orhanizatsiina diialnist profesora M.I. Stukovenkova. [Scientific, educational and organizational activities of Professor M. I. Stukovenko *Istoriia nauky i tekhniky* [online], 3(3), pp. 157–165. Available at: <<https://hst-journal.com/index.php/hst/article/view/359>> (in Ukrainian)
- Levchuk, O., 2018. *Hazetna periodyky Kyieva yak dzherelo doslidzhennia miskoho povsiakdennia (1905–1914 rr.)*. [Newspaper periodicals of Kyiv as a source of research into the city's everyday life (1905-1914)]. PhD Dissertation. Taras Shevchenko National University of Kyiv (in Ukrainian).

- Miliutin, M., 2023. Likari Kyieva kintsia XIX st. na storinkakh miskoi periodyky: sotsialnyi vymir: [Doctors of Kyiv at the end of the 19th century. on the pages of the city periodical: social dimension]. *Drahomanivski istorychni studii: zb. nauk. prats molodykh istorykiv*, 8(12), s. 114-118. (in Ukrainian).
- Myronchak, K., 2020. *Zustrich zi smertiu: sposoby orhanizatsii zhyttievoho dosvidu. [Meeting with death: ways of organizing life experience]*. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD. (in Ukrainian).
- Nazarenko, D., 2021 Profesor Yevhen Afanasiev – vydatnyi klinitsyst i hromadskyi diiach Kyieva. [Professor Yevhen Afanasyev is an outstanding clinician and public figure in Kyiv.] *Ukrainian Medical News*, 1, pp. 75–76. Available at: <<https://hst-journal.com/index.php/hst/article/view/359>> (in Ukrainian).
- Vodotyka, T., 2020 *Istoriia povsiakdennia. Kyiv. Pochatok XX stolittia. [History is everyday. Kyiv. The beginning of the XXth century]*. Kharkiv: Folio. (in Ukrainian).
- Voropai, O., 1958 *Zvychai nashoho narodu: etnografichni narys [u 2 t.]. [Customs of our people: an ethnographic essay (in 2 vols.)]* Miunkhen: Ukrainske vydavnytstvo (in Ukrainian).
- Vovk, Kh., 1995. *Studii z ukrainskoi etnografii ta antropologii. [Studies in Ukrainian ethnography and anthropology]*. Kyiv : Mystetstvo (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 17.05.2024 р.

A. Hedo
M. Miliutin

THE DEATH OF A DOCTOR: MORTUARY PRACTICES IN KYIV CITY PRESS AT THE END OF THE 19TH CENTURY

This article highlights that attitude toward death and the deceased demonstrating moral norms and a fundamental factor reflecting views of any society. Death and burial represent a crisis situation, primarily for the family unit and other social groups associated with the deceased (local, professional, etc.). In this context, the informational potential of Kyiv's periodicals from the late 19th century (especially the "Kievlyanin" newspaper) is analyzed as a source for reconstructing mourning practices—an integral part of urban daily life—and how the citizens of Kyiv perceived the deaths of doctors, medical professionals, and active public figures such as M. Stukovenkov, Ye. Afanasiev, and I. Cheslykhin in 1897.

The study's methodological foundation includes both general scientific and historical methods, as well as press analysis techniques, such as content analysis and genre analysis. These methods helped identify different types of mourning notices, track the frequency of their publication, and distinguish common lexical clichés. The research demonstrates that mourning practices for renowned medical professionals were complex sociocultural phenomena, reflecting broader trends in urban mourning culture as well as specific characteristics within the medical community.

Study of late 19th-century newspaper publications reveals that the death of prominent doctors in Kyiv was not only a personal tragedy but also a public event, reflecting the complex interrelations between individuals, society, and culture. The mourning rituals surrounding these events were multifaceted sociocultural phenomena, mirroring both the overall trends in mourning culture and the specific characteristics of the medical profession.

Press publications allow for the reconstruction of the structure and content of mourning ceremonies, determining their duration, the circle of participants, and the

symbolism involved. The social status of the deceased doctor influenced the scale and solemnity of the mourning events, as well as the range of participants involved.

The findings contribute to the understanding of urban history in relation to mortuary practices, revealing the role of doctors in society, the perception of their deaths as unifying events, and confirming the press's role in both information dissemination and memorialization.

Keywords: *Kyiv, newspapers, “Kievlyanin”, daily life, mortuary practices, doctor, death, obituary, M. Stukovenkov, Ye. Afanasiev, I. Cheshykhin.*